

International Journal of Social
Science Research
www.ijssr.net
ijssresearch@gmail.com
ISSN: 2146-8257

Ulema of Erzurum, Elazığ, Sivas, Batum

Erol KAYA¹

*Erzincan University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences
Education*

Nurettin BİROL²

*Erzincan University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences
Education*

Erdem YAVUZ³

*Erzincan University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences
Education*

Sena COŞĞUN KANDAL⁴

*Erzincan University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences
Education*

ABSTRACT

Review Article

The research includes biographical studies of ulemas who worked in the last years of the Ottoman Empire and the first quarter of the Republic of Turkey in religious and educational services. The research was carried out on how religious and educational services were provided in the last years of the Ottoman Empire through the biographies of the ulemas born in Erzurum, Elazığ, Sivas, and Batum region. In addition, basic data on how to conduct prosopographical studies based on the ulema biographies are put forward.

Key Words:

Ulema, Ottoman
Empire, Erzurum,
Elazığ, Batum, Sivas

¹ Corresponding author: Prof. Dr. Erol KAYA, kaya_er@hotmail.com

² Assistant Prof. Nurettin BİROL, nbirol@erzincan.edu.tr

³ Assistant Prof. Erdem YAVUZ, eyavuz@erzincan.edu.tr

⁴ Assistant Prof. Sena COŞĞUN KANDAL, senacosgun@erzincan.edu.tr

ERZURUM, ELAZIĞ, SİVAS, BATUM ULEMALARI

Erol KAYA¹

Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Nurettin BİROL²

Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Erdem YAVUZ³

Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Sena COŞĞUN KANDAL⁴

Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ÖZET

Derleme Makale

Araştırma, Osmanlı Devletinin son devri ve Türkiye Cumhuriyetin ilk çeyreğinde görev yapmış din ve eğitim hizmetlerinde bulunmuş ulemaların biyografi çalışmalarını içermektedir. Erzurum, Elazığ, Sivas ve Batum bölgesi doğumlu ulemaların biyografileri üzerinden Osmanlı Devleti'nin son döneminde din ve eğitim hizmetlerinin nasıl yapıldığı hususları araştırılmıştır. Ayrıca ulema biyografilerine dayanarak prosopografik çalışmaların nasıl yapılacağı ve bununla ilgili temel veriler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler:
Ulema, Osmanlı
Devleti, Erzurum,
Elazığ, Batum, Sivas

Giriş

Ulema tabiri; ilim sahibi, bilgin demek olan âlimin cemidir. Âlim, bir ilim ve fennî inceliklere nüfuz ederek bilen demektir. Osmanlılarda münhasıran din ilimlerini bilenlere ulema denirdi (Pakalın, 1983).

Osmanlı'nın dini kurumu (ilmiye) incelenmeyi özel olarak hak eden bir vakadır. İlmiye kurumu Osmanlı idaresinin sınırlandırıcı çerçevesi içinde gelişmiş ve imparatorluğun idari kurumları arasında kendisine eşi benzeri olmayan bir alan açmıştı. Aslında ne sınırlılık ne de bağımsızlık boyutu alana tamamen hâkim olabilmişti. İlmiyenin kurumsal duruşu sayesinde protokolde ön sırada yer alması gerçeği ve bağımsızlık arayışı ilmiyenin gözünü kör etmesini her zaman önlemiştir. Öte yandan sultanlar da tamamen itaatkâr bir dini hiyerarşi fikrine bazen açık hale gelseler de, bu hiçbir zaman uzun süren bir durum olmamış, kendilerini kaptırmamışlardır. Bu iki ilke arasındaki karşılıklı etkileşim yüzyıllar boyunca Osmanlı idari ve dini tarihinin önemli bir bölümünü kapsaya gelmiştir (Zilfi, 2008).

Son dönem Osmanlı uleması, modern Türkiye tarih yazımının özellikle ilgilendiği bir konu olmamıştır. Avrupa dillerinde de ulemanın entelektüel üretimi, eylemleri ve kurumlarını

¹ Sorumlu yazar iletişim bilgileri: Prof. Dr. Erol KAYA, kaya_er@hotmail.com

² Yrd. Doç. Dr. Nurettin BİROL, nbirol@erzincan.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr. Erdem YAVUZ, eyavuz@erzincan.edu.tr

⁴ Yrd. Doç. Dr. Sena COŞĞUN KANDAL, senacosgun@erzincan.edu.tr

konu edinen kitap ve makalelerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte ulemanın hep kaybeden tarafta olmak zorunda kaldığını göz önüne alınca bu ilgi eksikliğine belki de fazla şaşırılmamalıdır. Yeni rejimin 1923'ün sonlarında kurulmasından sonraki birkaç yıllık sürede ilmiye sınıfı küçültüldü ve merkezden çevreye itildi, kurumlarının çoğu lağvedildi, yetkileri büyük oranda budandı ve hatta ulema unvanı Türkçeden neredeyse tamamen çıkarıldı. Ulema, dönemin tarih yazımının konusu olduğunda ise çoğu zaman, II. Meşrutiyet'ten 20. yüzyılın ortalarına dek imparatorluğa ve cumhuriyete hâkim olan modernleşmiş ve Batılılaşmış yeni elitin asıl "ötekisi" olarak tasvir edilmiş, bazen hor görülmüş, hatta alay konusu olmuştur. Ulema sık sık, 20. yüzyılın başlarında vadesi dolmuş ve bu yüzden de tarihin çöplüğüne atılmış epey yeknesak bir toplumsal-dini zümre olarak sunulmuştur. Böyle olduğu için de çok yakın zamanlara kadar akademik çalışmaların ilgi alanına girmemiştir (Bein, 2013).

Gerçekte ise 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılmasının ilmiye sınıfı üzerinde de derin bir etkisi oldu. Bir yandan ilmiye teşkilatı gittikçe bürokratikleşiyor, eskiye kıyasla daha katı bir tarzda merkezî devlet idaresinin otoritesi altına alınıyor, geleneksel yetkilerine yönelik daha fazla müdahaleye maruz kalıyor ve mali özerkliğini büyük oranda kaybediyordu. Diğer yandan devlet idaresi "gayri resmî" Sünni ulemayı ve tarikat şeyhlerini resmî ilmiye teşkilatıyla bütünleştirmeye ve ilmiye teşkilatının faaliyet alanını büyük şehir merkezlerinin ötesine genişletmeye çalıştıkça resmî dini idarenin boyutları ve nüfuz alanı gerçek anlamda büyüyordu (Bein, 2013).

Bizim çalıştığımız konu da, yeniden şekillenen ve bu konuda gerçekten çok önemli adımlar atan (Tanzimat'ın ilanı, Meşrutiyet'in ilanı gibi) Osmanlı Devleti'nde din ve eğitim hizmeti yürüten ulemanın taşradaki durumunu Erzurum, Elazığ, Sivas ve Batum uleması üzerinden ortaya koyabilme gayesini taşımaktadır.

Bu çalışma, -ağırlıklı olarak- Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın son kırk yılı ile 20. yüzyılın ilk otuz yılı arasındaki dönemde yaşamış Erzurum, Elazığ, Sivas ve Batum doğumlu ulemanın biyografisini ihtiva etmektedir. Diğer bir deyişle, Osmanlı Devleti'nde doğmuş ve yine o dönemde ömürlerini tamamlamış ulema ile Osmanlı Devleti'nde doğmuş ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde ömrünü tamamlamış kişilerin biyografileri çalışılmıştır. Bir anlamda Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte ulemaların biyografileri üzerinden bir durum tespiti yapılarak bu geçiş dönemindeki Osmanlı ilmiyesine ait bazı verilerin ortaya konulmasına da gayret edilmiştir.

Her ne kadar Osmanlılarda münhasıran din ilimlerini bilenlere ulema denirse de, bizim çalışmamızda ulema tabiri ile hem dini hizmetler hem de eğitim alanında görev yapan kişiler kastedilmiştir. Dini hizmetlerde müftü müsevvidi (müftü yardımcısı) ve müftülük görevleri ile daha üst düzey görevlerde bulunanlar, eğitim hizmetlerinde ise müderrislik görevlerinde bulunanlar dikkate alınmıştır.

Çalışma konusunu teşkil eden illerin sınırları, günümüz sınırları dikkate alınarak tespit edilmiştir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti dönemindeki vilayet sınırları ile günümüz il sınırları önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Osmanlı Dönemi vilayet sınırları günümüz sınırlarına göre hem daha geniş hem de daha farklıdır. Bu nedenle, günümüz okuyucusu için kolaylık olması açısından il sınırları günümüzde olduğu şekliyle alınmıştır.

Çalışmamıza dayanarak elde ettiğimiz bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- Çalışmamızda kullanılan temel belgeler, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bulunan İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden temin edilen arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti Şeyhülislâmlık makamının evraklarının devredildiği İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, -diğer konuların yanında- ulema biyografileri için gerçekten paha biçilemez bir kaynak durumundadır. İmparatorluk sınırlarını kuşatan tüm bölgelere ait ulema vesikaları bu arşivde muhafaza edilmektedir. Bu arşive ilave olarak ulemanın özlük dosyalarına da Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden ulaşmak mümkündür. Bu ana kaynakların dışında ulema biyografisi üzerinde yazılmış az sayıda ama detaylı bilgi veren kaynaklardan da yoğun olarak istifade edilmiştir(Albayrak, 1996; Birinci, 2001; Mardin, 195; Menekşe, 1996; Odabaşı, tarihsiz).

2- Arşivlerde bulunan ulema dosyalarının tutulması, Sultan II. Abdülhamid dönemine gitmektedir. Bu dönemde bürokrasiyi gelişen şartlara göre düzenleme çalışmalarının bir kolu olarak 5 Safer 1296 (5 Şubat 1879) tarihinde çıkarılan bir irade ile "Sicill-i Ahvâl Komisyonu" kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde mülkiye ve adliye memurları için muntazam bir sicil usulü yoktur. 1879 senesinde kurulan bu komisyon tarafından sicil muamelelerinin hangi esaslara göre yürütüleceğini belirleyen bir de talimatname hazırlanmış ve bu talimatname ile devlet hizmetinde görev alan memurlar –şeriye, askeriye ve zaptiye memurları hariç- tercüme-i hal varakası vermekle mükellef tutulmuşlardır (Zerdeci, 2008).

Ulema hakkındaki doğruya en yakın ve en detaylı bilgiyi veren evrakların başında da, ulemanın kendisi veya bir görevli tarafından düzenlenen tercüme-i hal varakası gelmektedir. Bu belge sayesinde hem ulemanın aile bilgileri ve doğum yerlerini hem okuduğu okulları hem de aldığı görevleri takip edebilmekteyiz.

3- Taşra uleması –İstanbul dışı bölge uleması- üzerine yapılan çalışmalarda karşılaşılan en önemli güçlük, bu ulemaların sadece İstanbul'a giderek kayda girenlerinin veya devlette görev almak suretiyle devletin kayıtlarında yer alan ulemaların dosyalarının muhafaza edilmiş olmasıdır. Bu da, yüzlerle ifade edilecek ulema kaynaklarının ancak onlarcasına ulaşılmasına imkân vermektedir. Dolayısıyla bu durum konumuz olan ulema kayıtları için de geçerlidir. Sadece devletin kayıtlarına giren ve arşivinde muhafaza edilen bilgilere ulaşabildik. Şüphesiz ki bunlar dışında da onlarca ulema bulunmaktadır. Bu konuda bölgeler için yapılabilecek ve çok önem arz eden çalışmalar vasıtasıyla konunun bir bütünlük içerisinde tamamlanması mümkün olacaktır. Araştırmacıların büyük konular ve büyük adamlar araştırmalarına biraz ara vererek daha sınırlı ama etkileri ve tamamlayıcı özellikleri daha fazla bu tür konulara yönelmeleriyle bu bütünlükçü çalışmalar gerçekleştirilebilir.

4- Ulema üzerine yapılan biyografi çalışmaları bir biyografi ilmi olarak Avrupa'da son dönemlerde oldukça yaygınlaşan ve "tarihi şahsiyetlerin hayatını ve aile bağlantılarını arşiv kayıtlarına dayanarak ortaya çıkarma işi" olarak da izah edilen "prosopografi" alanındaki araştırmalar için de çok önemli kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Bu biyografi çalışmaları vasıtasıyla ortaya konulan bilgiler kullanılarak; ulemanın aile yapıları, aile tarihi ve meslekleri, doğdukları bölgeler, okudukları okullar ve aldıkları dersler, ders hocaları, yaptıkları görevler, bu görevler ile ilgili bürokratik yapı, halkla iletişimleri ve bunun göreve etkisi ve daha birçok konuda detaylı çalışmalar yapılabilir. Yine bu bilgiler vasıtasıyla sadece tarih alanında değil ilahiyat, eğitim bilimi, sosyoloji gibi ilim alanlarında da çok değerli çalışmalar ortaya konulabilir. Aslında tüm bu ilim alanlarındaki araştırmacıların birlikte yapacakları proje çalışmaları ise gerçekten çok değerli araştırmaların

ortaya çıkmasına vesile olacaktır. Bizim çalışma konumuz olan Erzurum, Elazığ, Sivas ve Batum uleması üzerinde yapılacak “prosopografik” analizler için şunlar söylenebilir:

a) Çalışılan illerden çıkan ulemaların doğum yerlerine göre incelemeler yapıldığında, o ilin tüm kazalarından belirli sayıda ulema çıkmadığını, ulemaların genelde merkez ve belli bazı ilçelerde yoğunlaştığını görmekteyiz. Örneğin; Erzurum vilayeti doğumlu ulemaların çoğunlukla Erzurum merkez, Oltu, Tortum ve Narman kazalarında, Elazığ (Mamuratülaziz) doğumlu ulemaların Harput, Elazığ ve Palu kazalarında, Sivas doğumlu ulemaların Sivas merkez, Divriği, Gürün, Hafik ve Koyulhisar kazalarında, Batum doğumlu ulemaların ise Batum merkezde yoğunlaştığını görmekteyiz.

b) Ulemanın aile çevreleri incelendiğinde, dikkate değer oranda baba veya sülale tarafından okuryazar kişilerin bulunduğu, bunların bir kısmının da yine ulema olarak görev yaptıkları görülmektedir. Bu konuda yapılacak detaylı çalışmalar sonucunda çok ilginç hususlara ulaşılacağı muhakkaktır.

c) Okudukları okullar incelendiğinde; sıbyan mektebini doğdukları yerde okudukları, rüştiye mektebi için kaza ya da il merkezine gittiklerini görmekteyiz. Medrese eğitimini ise hemen tamamının İstanbul’da aldığı görülmektedir. Bu medreselerde hem yatılı kaldıkları hem de eğitim aldıkları görülmektedir. Medrese eğitiminin tamamlanmasından sonra görev için mülazemet kaydı alınır ve görev atanması için beklenilirdi. Çalışma konusu ile ilgili ulemanın hem din hizmetlerinde hem de eğitim hizmetlerinde görev aldıkları görülmektedir.

d) Okudukları dersler açısından incelendiğinde; klasik medrese sisteminde okutulan dersleri aldıklarını görmekteyiz. Bunlar, Ulum-u Aliye diye adlandırılan sarf, nahiv, hesap, hendese, tarih, coğrafya ve felsefe dersleri ile Ulum-u Cüz’iye diye tabir edilen Kuran, hadis ve fıkıh gibi derslerdir. Yüz yüze yapılan bu derslerin bazen on yılı aşkın bir süre alabildiğini belirtmek isteriz.

e) Osmanlı eğitim sistemini Cumhuriyet Dönemi eğitim sisteminden ayrılan önemli bir yönü de; Cumhuriyet Dönemi’nde eğitim alınan okullar önem kazanırken Osmanlı eğitim sisteminde ders alınan hocaların önem kazanmasıdır. Nitekim ulemanın kendisi tarafından veya kendisi adına başka bir görevli tarafından yazılan tercüme-i hal belgesinde, ulemanın tamamı ders aldığı hocaları isim olarak özellikle belirtmişlerdir. Hatta ders alınan hocaların şöhretleri, aynı zamanda ders alan ulemanın da övünme kaynağı olabilmektedir.

f) Çalıştığımız ulemaların önemli bir kısmı kaza ve sancaklarda din hizmetlerinde müftü veya müftü yardımcısı olarak adlandırabileceğimiz müftü müsevvidi olarak görev yapmıştır. Genellikle yirmi veya yirmi dört ay arasında görev yerlerini değiştirdikleri görülmektedir. İlginç olan husus, eğer bir ulema hakkında görev yaptığı bölgenin halkı olumlu görüşlerini İstanbul’a iletmişse bunun genellikle dikkate alındığı ve o ulemanın görev süresinin uzatılmış olmasıdır. Şüphesiz ki bunun tersi de söz konusudur. Bir ulema hakkında bölge halkının şikâyette bulunması durumunda derhal ulema hakkında işlem yapıldığı ve görevin sonlandırıldığı görülmektedir.

g) Dini hizmetleri yürütecek olan ulemanın tayininde, tayin öncesi yapılan seçimler de önemli rol oynamaktadır. Örneğin, Oltu müftülüğüne atamada, öncelikle bu görev için aday olan ulema arasında seçim yapılmaktadır. Atama yapılacak bölgenin ulemasının oy kullandığı bu seçimler neticesinde en fazla oyu alan kişinin ataması yapıldığı gibi eğer bu kişi hakkında bölge idarecilerinin bir çekincesi veya olumsuz kanaatleri varsa bu durumda

İstanbul bilgilendirilmekte ve en fazla oyu alan kişinin yerine yine seçime katılmış adaylardan birisinin ataması yapılmaktadır.

h) Son devir Osmanlı ulemalarının ilmi yeterlilikleri incelendiğinde çalışılan bölge kapsamında fazla iç açıcı sonuçlara ulaşılamamaktadır. Tercüme-i hal varakalarında kendilerinin verdikleri bilgilere göre yaklaşık yüzde doksanlık bir kesimin herhangi bir telif eseri bulunmamaktadır. Gittikleri bölgelerdeki okuryazar ve toplum önderi konumunda bulunan bu kişilerin ilmi yönden zayıflıkları hiç şüphesiz ki o toplumun kültürel yeterliliğini de önemli ölçüde zayıflatmıştır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde bölgelerin kültürel gelişmişliği ile o bölgelerde görev yapan ulemanın yeterliliklerinin karşılaştırmalı olarak yapılacak incelemeler bize çok ilginç bilgiler verebilir.

i) Osmanlı uleması için en itibarlı görevlerin başında, bizzat padişahın huzurunda yapılan Huzur Dersleri'ne katılmak gelmektedir. 1759-1924 yılları arasında 165 yıl devam eden bu dersler padişahın huzurunda yapıldığı için Huzur Dersleri ismi ile anılmaktadır. En üst düzey ulemanın “mukarrir” veya “muhatap” olarak katıldığı bu derslerde belirlenen konular padişahın gözetiminde icra edilirdi. Çalışma konumuz olan bölge uleması içinde de bu derslerde muhatap veya mukarrir olarak yer alan ulemalar bulunmaktadır.

j) Ulema konusu çalışılırken karşılaşılan bir konu da, 1909 yılında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından tüm bakanlıklarda kurulan “Tensikat Komisyonları” ve bu komisyonların çalışmaları olmuştur. Bu komisyonlar vasıtasıyla tüm çalışanlar ehliyet ve liyakat bakımından bir incelemeden geçirilmiş ve bu inceleme neticesinde görevliler hakkında idari tasarruflarda bulunulmuştur. Şeriye ve Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak görev yapan ulemalar hakkında da bu komisyonlar kararlar almış ve bunları uygulamışlardır. Alınan kararlara bakıldığında, görev yapan ulema hakkında çok ciddi tasarruflarda bulunulduğu görülmektedir. Öyle ki, bu komisyonun çalışmaları neticesinde görev başındaki ulemanın yarısından fazlası emekliye sevk edilmiş, kalan görevlilerin önemli bir kısmı rütbe tenziline uğratılmış diğerlerine ise maaş indirimi uygulanmıştır. Bu komisyonun raporları ve uygulamaları, ulemanın içinde bulunduğu durumu bize net olarak göstermektedir.

Sonuç olarak, arşiv belgeleri ve araştırma eserlerine bağlı olarak yapılan bu çalışma alanında ilk olma özelliği taşımaktadır. Araştırma konularının temel kaynaklar üzerinden incelenmesi için gerekli olan ve o konu ile ilgili temel belge ve eserlerin incelenmesi konusu maalesef ülkemizde çokça yapılan çalışmalardan değildir. Zira konular ile ilgili temel kaynaklar çalışılmış durumda değildir. Bu nedenle, hem Osmanlı kültür ve medeniyeti hem de Türkiye Cumhuriyeti eğitim ve din hizmetleri ile ilgili çok önemli belge ve bilgilerin bulunduğu ulema biyografilerinin bir an önce incelenerek araştırmacıların hizmetine sunulması gerekmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, S. (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.
- Bein, A. (2013). *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti* (Çev: Bülent Üçpunar). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Birinci, A. (2001). *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Mardin E. (1951). *Huzur Dersleri*, C. I-III, İstanbul.
- Menekşe, Ö. (1996). *Geçmişten Günümüze Kemah Alimleri*. İstanbul: Yazar Yayını.
- Odabaşı, Y. (Tarih Yok). *Tarih Dönemlerinde Üskübürt (Yücebelen)*. İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3. İstanbul: MEB Yayınları
- Zerdeci, H. (2008). *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Zilfi, M. C. (2008). *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası* (Çev: Mehmet Faruk Özçınar). Ankara: Birleşik Kitabevi.

Atıf için/Please cite as:

Kaya, E., Birol, N., Yavuz, E., Coşğun Kandal, S., (2017). Erzurum, Elazığ, Sivas, Batum Ulemaları, *Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi*, 6 (2).